

Az e tárgyban készült munkaközi anyagokat lapunk 1986. 5. számában (476–496 p.) publikáltuk. Most az OKT által elfogadott előterjesztést adjuk közre a jegyzetek nélkül.* (A szerk.)

TERVSZERŰ ÁLLOMÁNYAPASZTÁS – FÖLÖSPÉLDÁNY-HASZNOSÍTÁS – KÖNYVTÁRI ANYAGOK MEGŐRZÉSE

SONNEVEND PÉTER

Bevezetés

1. Az elmúlt másfél évtizedben a hazai könyvtárak állománya lényegében megduplázódott, ami a raktározási helyzet romlásán túl ahhoz vezetett, hogy igen jelentős arányú elavult, ritkán használt, egyszerűen fölös anyag terheli a gyűjteményeket: végső soron ez a könyvtárak alapfeladatainak ellátását is nehezíti. A gyarapítás változatlanul a gyűjteményfejlesztés szinte egyedüli meghatározója, amelyet nem kísér kellő mértékben a használat (nem-használat), a használati érték (értékvesztés) befolyásolta tervszerű apasztás. A jelzett időszakban a tanácsai közművelődési könyvtárak átlagban a gyarapításhoz viszonyítva 35%-nyit apasztottak, a szakkönyvtárak körében ez az arány 25% (e százalékarány mindkét esetben a könyvállomány alakulására vonatkozik).

A 3/1975. KM–PM sz. rendelet nyújtotta keretek folyamatos-rendszeres kiaknázása egészében még várat magára, bár egyes jól szervezett hálózatok eddig is éltek a rendelet adta lehetőségekkel.

Az utóbbi években az apasztás-gyarapítás arány enyhén emelkedő tendenciát mutat, amihez hozzájárult az OSZK Főlépcsős Főlépcsős Központjának növekvő aktivitása a kétlépcsős (hálózati-országos) főlépcsős-hasznosítás kialakítása érdekében, az Országos Műszaki Könyvtár egyre határozottabb koordinációs központi szerepvállalása, egyes nagykönyvtárak szakterületi megőrzési funkciót vállaló magatartása, valamint az OSZK mellett 1984-ben létrehozott törökbálinti tárolókönyvtár.

A munka nagyobb mértékű kibontakozását fékezte:

- az 1975-ös rendelet célratoró végrehajtását elősegítő módszertani, képzési stb. eszközök elégtelensége; illetve az 1975-ös rendelettel megállapított szabállyal kapcsolatos kérdésekről kiadott kulturális és pénzügyminiszteri együttes irányelv (635/1978.)** ellentmondásos hatása;
- a megőrzési felelősség gyakorta parttalan értelmezése a könyvtárak részéről, illetve az egyértelmű országos iránymutatás hiánya a könyvtári anyagok összehangolt megőrzése kérdésében;

* Az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökének 1986. június 27.-i levelével felkért tárolókönyvtári ad hoc bizottság munkájának eredményeként összefoglalta: Sonnevend Péter (OSZK). A bizottság tagjai voltak: Balázs Sándorné (Országgyűlési Könyvtár), Benda Mária (OIK), Billédi Ferencné (AGROINFORM), Futala Tibor (OMIKK), Kiss Jenő (FSZEK), Román Lászlóné (Baranya Megyei Könyvtár), Simon Zoltán (Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár).

** Művelődésügyi Közlöny. 1978. 9. sz.

– a fenntartók még általánosan tapasztalható mennyiségi szemléletéből fakadó aggályok, valamint a közvéleményben élő gyűjteményfetiszizmus.

2. Az alábbiakban javaslatot teszünk a problémák megoldására vagy legalább a megoldást elősegítő megközelítésre.

Ennek során elsősorban a címben kiemelt három kérdés összefüggő végiggondolására törekszünk a 3/1975. KM–PM sz. rendelet szabályzatának 15–17. §-ban foglaltak előremutató pontosítása és értelmezése végett.

Célkitűzéseink a következők:

- a tervszerű állományapasztás végrehajtása világos – és minél egyszerűbb – feladatot jelentsen a könyvtárak számára;
- az állományapasztás során kivont fölőspéldány-anyag differenciált – az anyag használati/eszmei értékéhez igazodó – hasznosításáért viselt felelősség egyértelmű, az eljárás módszere célirányos legyen;
- a megőrzésre alkalmas anyaggal kapcsolatos tároló könyvtári funkció ellátására a hazai könyvtári rendszer mai lehetőségeihez igazodva olyan munkamegosztásos/decentralizált megoldást találjunk, amely egyben a legjobban biztosítja a helybeni és könyvtárközi hasznosítást is.

Kiinduló pontként kínálkozik annak leszögezése, hogy a tartósan nem, vagy kifejezetten ritkán használt műveket, kiadványokat – leszámítva a muzeális értékű állománytesteket, dokumentumokat – nem célszerű sok helyütt párhuzamosan megőrizni: arra kell törekedni, hogy az eredetileg több ezer helyen felhalmozódó hazai kiadványok az A-típusú (felsőfokú általános könyvtári ellátást biztosító) tanácsai közművelődési, valamint a szakterületileg illetékes központi könyvtárakban, míg a néhány száz helyen gyarapodó külföldi kiadványok az egy-két tucat kijelölt központi szakkönyvtárban kerüljenek megőrzésre. Ezáltal biztosítható a könyvtárak, az országos könyvtári rendszer azon törvénybe foglalt köteleltsége, miszerint (a könyvtár feladata, hogy) „megőrizze ... azokat a könyvtári anyagokat, amelyek az egyetemes, a nemzeti és a nemzetiségi kultúra, valamint a tudományos kutatás szempontjából jelentősek” (1976. évi 15. tvr. 6. § c/ pontja).

A törvényerejű rendelet végrehajtását szolgáló jogszabályok konkrét állásfoglalásaiból ki-rajzolódnak témánk összefüggései s a legfontosabb felelősök teendői:

- a feleslegessé vált könyvtári anyag kivonása, megfelelő magasabb kompetenciájú könyvtárhoz való juttatása,
- a hálózati (koordinációs) központok és a nemzeti könyvtár szerepe a fölös anyag hasznosításában,
- tároló könyvtári gyűjtemény(ek) létrehozása és fenntartása az ágazati felügyelet ellátó minisztérium részéről.

Állományok

3. A közkönyvtárak háború előtti állománya nem haladta meg a 8–9 milliót.* Az 50-es évek elejének adatai szerint a közművelődési és szakkönyvtárak könyv- és periodika állománya 15–16 millió körül mozgott.** A 80-as évek közepére a közművelődési könyvtárak állománya csaknem elérte az 50 milliót, a szakkönyvtárak könyv- és periodika állománya a 30-at, az iskolai könyvtáraké a 23 milliót, összesen tehát az állomány 100 milliós szint fölért van.*** Az adatokból következik, hogy a mai könyvtári állományok döntő többsége az utóbbi 30–35 év anyagából tevődik ki, s 10–15 %-a lehet 1950–1952 előtti. Közismert, hogy a megyei közművelődési hálózatok létrejötte, növekedése is ezen időszak eredménye.

A közművelődési és iskolai könyvtárakban a hazai – s ezen belül a könyvkereskedelmi forgalomba került – kiadványok dominálnak. A szakkönyvtárakban a kurrens gyarapodás 25%-a lehet külföldön kiadott dokumentum (illetve az időszak kiadványoknál az arány közel van az 50%-hoz).

A könyvek központi katalógusába az utóbbi évtizedben évi átlagban mintegy 200 könyvtártól 200 ezer bejelentés érkezik, a külföldi folyóiratok központi katalógusába 800–900 könyvtárból 80 ezer (kb. 15–18 ezer féle időszak kiadványról).

A 70-es évek első felében lefolytatott ellátottsági vizsgálatok szerint a beérkező külföldi dokumentumok választékának magas, mintegy 80–90%-os hányada koncentrálnak az adott tudományág 6–10 legfontosabb könyvtárában. Azóta a helyzet érdemlegesen aligha változott. A főfoglalkozású könyvtárossal működő közel 900 szakkönyvtárból a 120–123 országos feladatkörű részesedik a bel- és külföldi könyvgyarapodás példánymennyiségének közel 50%-ával s a folyóiratgyarapodás 60%-ával. Mindebből olyan következtetés vonható le – nem nagy hibaszázalékkal –, hogy a lokális jelentőségű kis gyűjtemények, ha játszanak is komplementer szerepet a nagyobb gyűjtemények gyarapodásának kiegészítésében, mégis ez (nagyságrendben gondolkodva) viszonylag szerény mértékű. Ami azt is jelenti, hogy a tervszerű állományasztás során forgalmazhatóvá váló fölőpéldányok ésszerűen koncentrált elhelyezése nem állíthatja megoldhatatlan helyzet elé a központi gyűjteményeket.

A közművelődési könyvtárak vonatkozásában a fejlesztési irányelvek avval számolnak, hogy az „A” típusú könyvtárak prézens állománya felöleli a XX. századi hazai könyvkiadás tartalmilag értékes részét, míg a „B” típusúak esetében a célkitűzés az 1945 utáni termés javára irányul.

* Magyar Statisztikai Szemle. 1938. május.

** Szabó András Endre: Könyvtári adatok (1884–1962 (Bp.) 1966), NPI.

*** Statisztikai Tájékoztató. Közművelődési Könyvtárak. Szakkönyvtárak. Bp. Tudományszervezési és Informatikai Intézet.

Tervszerű állományapaszttás.

Fölőpéldány-hasznosítás.

Megőrzés és szolgáltatás

4. A tervszerű állományapaszttás minden könyvtár feladata, bár természetesen az egyes könyvtártípusok – s azon belül a könyvtári környezettől függően az egyes könyvtárak – között jelentősek a különbségek. A modell megalkotása szintjén azt kell hangsúlyozni, hogy a feladat általános, minden egyes könyvtárra vonatkozik, mindenkinek egyaránt kötelessége, hogy fenntartsa az összhangot állománya és funkciói között.

Evégett a könyvtár kiválogatja és törlési jegyzékre veszi fölőpéldányait, s a jegyzék egy példányát megküldi a hálózati központjának. A nyilvántartásból való kivezetést azonnal megkezdheti, de a dokumentumokat addig tárolja, amíg a hálózati központtól választ nem kap. Egyidejűleg – amennyiben a központi katalógusoknak bejelentett dokumentumot érint – jelzi a kivonás tényét az érvényes előírások szerint.

5. Az állományból kivont és könyvtári hasznosításra még alkalmas anyagot a továbbiakban a *központi szerepkörű* könyvtárak, a könyvtári rendszer nyelvére lefordítva: a *hálózati központok*, illetve a szakterületi együttműködési körök *kijelölt könyvtárai* (itt az alábbiakban leírt létrehozandó tároló könyvtári együttműködési körök kijelölt könyvtáraitra gondolunk) veszik kezelésbe. E könyvtárak – főhatóságilag kiadott jogi iránymutatás által megerősítendő – feladatai a következők:

- meghatározzák és kiválasztják az illetékességi körükbe tartozó könyvtárak törlési jegyzékeiből a könyvtári hasznosításra alkalmas anyagokat, míg a többire vonatkozóan megadják a jóváhagyást a kereskedelmi, illetve ipari értékesítésre;
- döntenek arról, hogy az illetékességi körükbe tartozó könyvtárak közül melyeknek célszerű felajánlani jegyzéken vagy közvetlenül a fölőpéldányokat; egyben kiegészítik saját állományukat a szükséges dokumentumokkal;
- gondoskodnak arról, hogy az illetékességi körükbe tartozó könyvtárak által nem igényelt dokumentumok közül országos hasznosításra kerüljenek az alábbiak:
 - a 7/1985. (IV. 26.) MM sz. rendelet szerint a központi katalógusokba való bejelentési kötelezettség alá eső dokumentumok, vagyis az 1952-ig Magyarországon kiadott, illetve a külföldi dokumentumok időhatár nélkül;
 - a kötelepéldány-ellátás keretében kapott dokumentumok (amennyiben tíz év elteltével kivonásra kerülnek);
 - speciális, különleges értékkel bíró kiadványok, illetve példányok (pl. dedikált anyag);
 - azok a dokumentumok, amelyekre megítélésük szerint más könyvtárakban még szükség lehet;
- az országos körözés céljából jegyzéket készítenek az OSZK Fölőpéldány Központ számára (vagy egyedi megállapodás szerint átadják magát az anyagot), s az így kapott összesített igényeket kielégítik;
- szükség szerint tartalékállományt képeznek később jelentkező igények számára;

– a fennmaradó fölőspéldány anyagot kereskedelmi, végül az így sem hasznosítható maradékot ipari csatornákon értékesítik.

A fentiekben leírt mechanizmus a közművelődési könyvtárak számára feltehetően világosan összegzi a teendőket. A 19 megyei könyvtár, a fővárosi hálózat központja lényegében ma is ellátja e funkciókat, – az a lényeges, hogy e tevékenységük egyre tervszerűbb, célratörőbb legyen. Tapasztalatilag igazolható, hogy bizonyos számú kézikönyvet leszámítva a „C” és „D” típusú könyvtárak használói az utóbbi öt, maximum tíz év anyagát olvassák, így a korábbi dokumentumokat célszerű kivonni s a magasabb hierarchiájú gyűjteménynek átadni.

A tanácsi közművelődési könyvtári hálózat megyei-fővárosi központjai lehetnek azok a felkészült intézmények, amelyek a szakszervezeti és iskolai hálózatokban is résztvenni, vezetni tudják az állományasztás munkáját, – ahogy erre már több megyei könyvtár igen jó példát mutatott. A felsorolt funkciók és a más-más hálózatok terén jelentkező feladatok bizonyára számos helyi változatot termeltek-termelnek ki, ezért is hasznos lenne, ha a hálózati központok elkészítenék fölőspéldánykezelési szabályzatukat, s azt, mint a szervezeti és működési szabályzat mellékletét jóváhagynák az illetékesekkel (s ezt követően tájékoztatás és módszertani tapasztalatcsere végett megküldnék az OSZK Fölőspéldány Központjának).

7. Megítélésünk szerint az országos feladatkörű szakkönyvtáraknak (jelenleg 123 ilyen működik) e gyűjtési profiljukba vágó dokumentumok terén megőrzési funkciójuk van. Tovább lépést javasolunk olyan irányban, hogy az állománygyarapítási kooperáció gondolatát – és főleg gyakorlatát – ismét vállalva kialakítjuk a tudománycsoportok/ismeretágak tároló – más szóval tartós megőrzési és szolgáltatási funkciót vállaló – könyvtárainak körét, megjelölve mindegyik tudománycsoport esetében a felelős (vezető) könyvtárat. E vezető könyvtárak irányításával *szakterületi tároló könyvtári együttműködési körök* jönnek létre, amelyekben részt vesznek az érintett országos feladatkörű könyvtárak. Az ilyen együttműködési körök, több esetben, működő hálózatra építhetők (például orvostudományi hálózat), másutt a koordinációs központ tölt(het)ji be a vezető szerepet (OMK). Az átfogó tudománycsoportok vonatkozásában az 5/1978. KM sz. rendelet 4. mellékletében foglaltak, valamint az eddigi tárgyalások, véleménynyilvánítások alapján az alábbi könyvtárakat javasoljuk vezető könyvtárnak:

- *műszaki tudományok*: Országos Műszaki Könyvtár;
- *építésügy*: Építésügyi Tájékoztatói Központ Könyvtára;
- *vízügy*: VIZDOK;
- *orvostudományok*: Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár;
- *agrártudományok*: Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár;
- *természettudományok*: Országos Műszaki Könyvtár és Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára;
- *statisztikai kiadványok*: KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat;
- *jogi és hivatalos kiadványok*: Országgyűlési Könyvtár;
- *nemzetiségi lakosság ellátását szolgáló kiadványok*: Állami Gorkij Könyvtár;
- *társadalomtudományok*: (itt a bizottság alternatív javaslattal kíván élni).

a) *Országos Széchényi Könyvtár Tároló Könyvtára*

Az a) változat szerint az OSZK TK a fentiekben nem érintett teljes társadalomtudományi körben illetékes a megőrzésre.

b) *MTA Könyvtára és OSZK Tároló Könyvtára*

A b) változat szerint a társadalomtudományok anyagának megőrzése a szakterületileg illetékes könyvtárak között osztódna fel (*FSZEK*-szociológia, *OPKM* – pedagógia stb.), s az *OSZK TK* a hungarika dokumentumokon kívül a más könyvtár által le nem fedett szakterületeken lenne illetékes;

- *szépirodalom*: OSZK TK;
- *külföldi hírlapanyag*: OSZK TK.

Az együttműködési körök megszervezése során célszerű kidolgozni egy olyan megőrzési szabályzatot, amely a felelősségi (gyűjtőkori) területek megállapítása/megosztása mellett kellően instruktív fogódzót nyújt a „küszöb” alatti dokumentumok kiszűrésére (mely kiadványokra nem vonatkozik a megőrzési funkció: emlékeztetve a tvr. idézett feladat-megjelölésére, amely a „jelentős” jelzőt szerepelteti).

Javasolt intézkedések

8. A 3/1975. KM–PM sz. rendelet kereteinek megfelelő konkretizálása érdekében olyan jogi iránymutatást kell kiadni, amely megfelelően orientálja mind a könyvtárakat, mind pedig a fenntartókat az alábbi kérdésekben:

- az 1949 után nagy példányszámban kiadott, tartalmilag elavult kiadványok radikális selejtezése;
- a rendelet szerinti „központi szerepkörű könyvtárak” kijelölése (anyagunk 5. és 7. pontja szerint) és felhatalmazásuk fontosabb kérdésekben való döntésre;
- annak körvonalazása, hogy milyen anyagot milyen módon kell hasznosítani (saját hálózat – országos körözés, értékesítés stb.);
- az országos megőrzési funkció vezető könyvtárainak kijelölése és teendőik meghatározása.

A bizottságban olyan vélemény is hangot kapott, hogy a jelzett kérdésekről önálló jogszabály kiadása indokolt, mivel több olyan kérdés szabályozása aktuális, amelyről eddig nem volt jogszabály (például a tároló-megőrző funkció megvalósítása).

Az összehangolt cselekvés folyamatos irányítását segíthetné egy állandó szakbizottság felállítása az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak alárendelve) a szakbizottság a későbbiekben kibővíthetné funkcióját az állományépítés és gyűjtőkori kooperáció egész kérdéskörére).

Az országos könyvtári irányításnak fontos szerepe van abban, hogy a szakmai, a fenntartói – és a szélesebb – közvélemény megfelelő tájékoztatást kapjon a munkálatok céljáról, okairól és módszereiről.

9. A módszertani irányítás és a képzés elősegítése végett:

- a *gyarapítás* területén kívánatos ésszerűsítést eredményezhet, ha az *Új Könyvek* című állománygyarapítási segédlet fokozatosan bevezeti annak jelölését, hogy adott új kiadvány mely korábbi(aka)t teszi feleslegessé;

- a *nyilvántartás* kívánatos egyszerűsítése végett kellően instruktív anyagot kell közreadni a rendeletben lehetővé tett ideiglenes használatbavétel körébe sorolható könyvtári anyagokról (napilapoktól lektűr olvasmányokig), hogy az apasztási munkát feleslegesen ne nehezítse a sok nyilvántartásból való kiiktatás procedúrája;
- a *megőrzés* kötelezettségeinek egyértelművé tétele érdekében a szakmai fejlesztési dokumentumok fogalmazzák meg az egyes könyvtártípusok ilyen irányú feladatait, – ezt követően az intézményi szervezeti és működési szabályzatok ilyen irányú kiegészítése is esedékes;
- az állományapasztás, fölőspéldány-hasznosítás, (tároló könyvtári) megőrzés témáit átfogó módszertani *tanulmány-* és *szemlegyjűtemény* kiadása nagyban elősegítené mind a szakmai kövélemény befolyásolását, mind pedig a képzés (továbbképzés) eredményességét;
- a *képzés-továbbképzés* minden fokozatában kapjon a kivonás megfelelő helyet, s emellett központi céltanfolyamot is kell szervezni;
- a könyvtárak által nem hasznosított fölőspéldányok *kereskedelmi értékesítésére* jól hasznosítható javaslatokat, alternatívákat kell a központi szerepkörű könyvtárak elé támasztani, hogy e könyvtárak valamelyest – a gyarapítást támogató – anyagi eszközökhöz juthassanak.

10. Az országos szakmai irányítás kezdeményezze és javasolja, hogy a központi szerepkörű könyvtárak fokozatosan kapják meg a fenntartóiktól azt a támogatást, amely az új feladat személyi és tárgyi feltételeit megteremti.

A TÖRTÉNETI ÉRTÉKŰ HANGFELVÉTELEK („orál history”-k most már ide kell értenünk a video-felvételeket is) gyűjtésének, állománygyarapításának legfontosabb esz-
köze a saját interjúkészítés – állapították meg az olasz állami hangtár kétnapos szakmai
tanácskozásán. Az 1928-ban alapított és jelenleg a Könyvtári Javak és Kulturális Intézetek
Központi Hivatala részeként működő hangtár lemez-archívumában 137 500 lemezt (köz-
tük 30 000 „normál”, 78 fordulatós lemezt), nyelvi és zenei etnográfiai gyűjteményében
mintegy 30 000, főként mágnesszalagon lévő hangfelvételt őriz. A „történeti hangok”
elnevezésű gyűjteményrész, mely hosszú „tetszhalál” után az utóbbi években indult fej-
lődésnek, a huszadik századi Olaszország számos jelentős személyiségének hangját őriz:
XIII. Leó pápától Togliattiig, D’Annunziótól Marconiig, Fermiig és Bertolucciig. (Acca-
démie e Biblioteche d’Italia, 1986. 2. sz.)